

KUDÜS MUTASARRIFLARI (1841-1902)

İhsan Satış*

Özet

1841 yılında Kudüs, idari olarak yeniden taksim edilerek, doğrudan merkeze bağlanmıştır. 1871 yılına kadar sancak zaman zaman Sayda ya da Suriye eyaletine bağlansa da bu tarihte vilayet nizamnamesiyle birlikte tekrar doğrudan merkeze bağlanmıştır. Sancağın doğrudan merkeze bağlanmasıyla sancaktaki en büyük mülki amiri olan mutasarrıf da doğrudan merkez tarafından atanmıştır. Mutasarrıfların doğrudan merkez tarafından atanmasıyla mutasarrıfların konum ve yetkilerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerle birlikte Kudüs mutasarrıfları, eyaletlerdeki vali ile eşit konuma gelmişlerdir. 1841-1902 yılları arasında Kudüs'e atanan mutasarrıflar üzerinde odaklanan bu çalışmada, mutasarrıfların kısa biyografileri, tayin ve azledilmeleri, maaşları ve diğer yöneticilerden farklı olarak aydın yönleri işlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada mutasarrıfların görev süreleri sırasında meydana gelen olaylar ya da icra ettikleri faaliyetlerden ziyade mutasarrıflar üzerinde odaklanılarak, Kudüs mutasarrıflarının özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kudüs, Mutasarrıf, Mahalli Yönetim.*

Abstract

Governors of Jerusalem (1841-1902)

In 1841, Jerusalem was directly connected to government, being shared governmentally again. Even though the district was connected either to Syria or to Sidon from time to time till 1871, it was directly connected to government again, with province directory. Governor, who was the head administrative chief, was directly assigned by government, with connection of district to government. Some changes occurred in position and authorisation of governors, with their assignment directly by government. Governors of Jerusalem have equal position with proconsuls of states with these changes. In this study focusing on governors, assigned to Jerusalem between 1841 and 1902, short biographies, assignments and deprivations, incomes of governors and, differently from other rulers, their intellectual sides were tried to study. Also, profiles of governors of Jerusalem were tried to put forward, focusing on governors rather than actives they completed or events they had during the period of their duties.

Key Words: *Ottoman Empire, Jerusalem, Governor, Local Government.*

* Dr., Tunceli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ihsansatis@hotmail.com

Giriş

Kudüs, Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık'ta Memluklara karşı kazandığı zaferden sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. 1516 yılı sonlarında Kudüs'te başlayan Osmanlı hâkimiyeti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1831-1840 yılları arasındaki işgali hariç tutulursa, Aralık 1917 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Yaklaşık dört asır süren Osmanlı hâkimiyetinde şehir bir sancak statüsünde organize edilmiş olup, bağlı bulunduğu merkez muhtelif zamanlarda değişmiştir. 1516 yılından 1831 yılına kadar Kudüs, Şam eyaletine bağlanmıştır¹. 1831-1840 yılları arasında Mısır yönetimi altında kalan şehir, Mısır yönetimin geri çekilmesinden sonra doğrudan merkeze bağlanarak, idari yönden yeni bir taksime tabi tutulmuştur. Bu yeni taksimde Kudüs, Gazze ve Yafa'yı 1842 yılı başlarında da Nablus'u içine alacak şekilde taksim edilmiştir. Böylece Kudüs, büyük bir bölgenin idari merkezi haline gelmiştir. Kudüs idari olarak yeniden düzenlendikten sonra Babîâlî, 1841 yılında Kudüs'e mutasarrıf olarak Mehmed Tayyar Paşa'yı atamıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Kudüs mutasarrıfları doğrudan merkezi hükümet tarafından atanmıştır. Bu mutasarrıflar Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı topraklarında hâkim olmaya başlamış yeni bir üst bürokrasi sınıfı ve memurlarını temsil etmekteydiler². Bu şekilde Kudüs'te daha önce hâkim olan eyalet bürokrasisi de çoğunlukla değişmiştir. Çünkü Kudüs'e atanan yönetici artık Şam ya da Sayda valisinin mütesellimi değil, merkezi hükümetin atadığı ve merkeze bağlı bir yöneticidir. Ayrıca Kudüs'e atanacak mutasarrıfın doğrudan merkezi hükümet tarafından atanması fiilen mutasarrıfın vali ile eşit bir statüye kavuştuğu anlamına geliyordu³. Nitekim bazı arşiv vesikalarında Kudüs mutasarrıfına *vali* diye hitap edilmekteydi⁴.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la beraber müstakil mutasarrıflık sistemi yaygınlık kazanmıştır. Bu sistemde *elviye-i gayri mülhaka* olarak adlandırılan sancaklar bir eyalete bağlı olmadan ve mutasarrıf tarafından yönetilerek, doğrudan merkeze bağlanmaktaydı⁵. Bu sistem yeni vilayet örgütlenmelerindeki merkezîyetçilik eğilimlerini göstermekle birlikte, Babîâlî'nin alt yönetimi birimlerine kadar merkezi kontrolü sağlamayı amaçladığı bir uygulamadır⁶. Bundan dolayı Kudüs'ün doğrudan merkeze bağlanması ve yöneticisinin doğrudan merkez tarafından atanması, sancağa verilen önemi göstermekle birlikte sancakta devlet otoritesini güçlendirmek adına atılmış önemli bir

¹ El-Aselî 2002, s.335.

² Abu-Manneh 1990, s.8, 10.

³ Avcı 2004, s.104.

⁴ BOA, İ.DH, 310/19814; BOA, İ.DH, 652/45332; BOA, HR.MKT, 91/39.

⁵ Örenç 2006, s.377-378.

⁶ Ortaylı 2011, s.63.

adımdır. Çünkü XIX. yüzyılda özellikle de ikinci yarısında Kudüs'te yoğun olarak Avrupalı devletlerin etkilerinin/müdahalelerinin görülmesine karşı Babiâli önlemler alma ihtiyacı duymuştur.

1841 yılında doğrudan merkeze bağlanan Kudüs'ün idari taksimatı çok uzun sürmemiş olup, kısa bir süre sonra Kudüs, Sayda eyaletine bağlanmıştır⁷. Kırım Savaşı esnasında sancak tekrar doğrudan merkeze bağlansa da⁸, 1856 tarihli salnamede sancağın yeniden Sayda eyaletine bağlı olduğu görülmektedir⁹. Daha sonra Sayda ve Şam eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Suriye vilayeti içinde yer alan Kudüs, 1871 yılında vilayet nizamnamesiyle birlikte tekrar doğrudan merkeze bağlanmıştır¹⁰.

Mutasarrıflarının Kısa Biyografileri

1841-1902 yılları arasında Kudüs'te mutasarrıflık görevi yirmi dokuz defa değişmiştir. Bu görev değişikliklerinde toplam yirmi altı mutasarrıf görev yapmış olup, üç mutasarrıf ikinci defa aynı göreve getirilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kudüs'te görev yapan mutasarrıfların listesini sunan üç çalışma bulunmaktadır. Bunların ilkinde Arif el-Arif, 1517-1917 yılları arasında Kudüs'te görev yapan mütesellim ve mutasarrıfların bir listesini vermektedir¹¹. Diğer bir çalışmada Kushner, 1864-1915 yılları arasında görev yapan mutasarrıfların listesini vermiştir¹². Son çalışmada ise 1847 yılından Kudüs'ün 1917'de elden çıkışına kadar mutasarrıfların görev süreleri belirtilmeden listelenmiştir¹³. Bu üç çalışmada hazırlanan listeler hem eksiktir hem de mutasarrıfların Kudüs'teki görev sürelerinde kısmi hatalar bulunmaktadır. Bu tür hataları gidermeyi amaçlayan çalışmamızda kronolojik olarak verilen Kudüs mutasarrıfları, arşiv belgelerine ve salnamelere göre hazırlanmıştır.

İncelediğimiz dönem aralığında görev yapan mutasarrıfların ilki Mehmed Tayyar Paşa'dır. 1841'den 1843 yılına kadar Kudüs mutasarrıflığı yapan Tayyar Paşa'dan sonra mutasarrıflığa Mehmed Reşid Paşa atanmıştır. Reşid Paşa, yaklaşık bir yıl Kudüs mutasarrıflığı yaptıktan sonra yerine Haydar Paşa, tayin edilmiştir. Ancak Haydar Paşa da kısa bir süre sonra görevden alınarak, İstanbul'a çağırılmıştır. 1841-1844 yılları arasında görev yapan bu üç mutasarrıfın isimleri ve görev süreleri dışında biyografileri hakkında herhangi bir malumat tespit edilememiştir.

⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1266, s.85-86.

⁸ Avcı 2004, s.60.

⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1272, s.102-104.

¹⁰ Avcı 2004, s.60.

¹¹ El-Arif 1999, s.317-328.

¹² Kushner 1987, s.277.

¹³ Dağdelen 2009, s.36-37.

Haydar Paşa'nın azledilmesinden sonra yerine Kütahya zaptiyesinden Miralay Ali Paşa, mîrimîranlık rütbesine terfi edilerek, Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır¹⁴. Bir yıl Kudüs mutasarrıflığı görevini yürüten Ali Paşa, 1845 yılında Şam eyaleti valiliğine tayin edilmiştir¹⁵.

Ali Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına Kıbrıslı Mehmed Paşa atanmıştır. 1813 yılında Kıbrıs'ta doğan Mehmed Paşa¹⁶, Hazine kethüdâsı Mehmed Emin Ağa'nın kardeşi Hüseyin Efendi'nin oğludur. Enderun'da yetişen Mehmed Paşa, 1828/9 yılında yüzbaşı olmuş olup, 1832/3 yılında önce Londra'ya ve sonra Paris'e gidip, tahsil görmüştür. Yurt dışından döndüğünde ise Hassa beşinci alayına binbaşı, daha sonra miralay olarak Tophane'de memur olmuştur. Ardından da 1840 yılında Dar-ı Şûrâ üyeliğine ve Aralık 1844 yılında Akka muhafızlığına tayin edilmiştir. Mehmed Paşa, yaklaşık bir yıl bu görevi yürüttükten sonra Kasım 1845 tarihinde Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir¹⁷. Kudüs'teki görevine başladıktan birkaç ay sonra Mehmed Paşa, mîrimîranlık rütbesine terfi ettirilmiştir¹⁸. Mehmed Paşa, yaklaşık iki yıl Kudüs mutasarrıflık görevini yürüttükten sonra Tırnova muhassıllığına tayin edilmiştir¹⁹.

Mehmed Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına 1847 yılında Mustafa Zarif Paşa tayin edilmiştir. 1816 ya da 1817 yılında İstanbul'da doğan Zarif Paşa'nın babası Koskalı Nazif adlı bir zattır. Babası sayesinde devlet kalemlerinde okuma ve yazmasını ilerleten Zarif Paşa, askeri kariyerine on dört yaşında başlamış olup, 1840'ta kaymakam, 1843'te miralay ve 1845'te ferik rütbesine terfi etmiştir²⁰. Zarif Paşa, Ocak 1845'te Dar-ı Şûrâ reisi olup, 1846 yılında bu görevinden ayrıldı. Şubat-Mart 1847 yılında da mîrimîran rütbesiyle Kudüs mutasarrıfı oldu²¹. Zarif Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevini bir yıl icra ettikten sonra azledilerek, nişanları ve rütbesi geri alınmıştır. Ancak aynı yıl Sultan Abdülmecit huzurunda rütbesi ve nişanları iade edilerek, Dar-ı Şûrâ'ya memur olmuştur. 1848 yılında Konya valiliğine tayin edilmiş ama yola çıkacağı zamanlarda Halep eyaleti valiliğine tayin edildiği haberini almıştır²².

¹⁴ BOA, İ.DH, 92/4615.

¹⁵ Salnâme-i Vilayet-i Suriye, 1317, s. 290; Ahmed Lûtfî Efendi, VIII, s.1204.

¹⁶ Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi'nde Mehmed Paşa'nın Hicri 1226 (Miladi 1811/2) yılında doğduğu belirtilmektedir. Bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, VIII, s.61.

¹⁷ Süreyya 1996, IV, s.1037.

¹⁸ BOA, İ.DH, 121/6138.

¹⁹ BOA, İ.DH, 149/7720.

²⁰ Karal 1940, s.444.

²¹ Süreyya 1996, V, s.1706.

²² Karal 1940, s.444.

Kudüs Mutasarrıfları

Zarif Paşa, azledilmeden önce yerine Akka muhafızı Bahri Paşa (Ahmed Bahri Paşa)'yı vekil bırakıp, İstanbul'a gelmiştir. Beş on gün sonra Zarif Paşa azledilince yerine Bahri Paşa, Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır²³. Bahri Paşa, askerlikten yetişip livalığa kadar yükselmiş olup, 1843 yılında mülkiyeye girmiştir. Burada Bahri Paşa, önce mîr-i umerâ sonra da mîrimîran rütbesine terfi edilerek, Urfa mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 1848 yılında da Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bir yıl Kudüs mutasarrıflık görevinde bulunan Bahri Paşa, Kudüs mutasarrıflığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir²⁴.

Bahri Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına eski Rodos kâimimakâmı Edhem Paşa (Seyyid İbrahim Edhem)²⁵ tayin edilmiştir. Edhem Paşa, Mısır beylerinden biri olup, Abbas Paşa'nın valiliği zamanında İstanbul'a gelmiştir. Nisan 1849 yılında Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir²⁶. Edhem Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevini yaklaşık iki yıl sürdürdükten sonra Ekim 1851 yılında 20.000 kuruş maaş ile Kıbrıs muhassıllığına atanmıştır. Kudüs mutasarrıflık görevine de Kıbrıs muhassılı Hafız Ahmed Paşa (Seyyid Ahmed Hafız Paşa) tayin edilmiştir²⁷. Ahmed Paşa, bu görevi 1853'te ölene kadar bölge halkını hoşnut edecek şekilde yürütmüştür²⁸.

Ahmed Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına Yakup Paşa atanmıştır. Kara Osmanzâde ailesinden olan Yakup Paşa, 1826/7 yılında kapıcıbaşı ve lağımcıbaşı olmuştur. 1828/9'da Siroz mütesellimi olarak görev yapan Yakup Paşa, 1830/1'de vezirlik payesine sahip olmuş olup, 1832 yılında Preveze muhafızı olmuştur. Daha sonra Yakup Paşa, Aydın valisi (1833/4-1837/8), Edirne vali kaymakamı ve Edirne valisi (1841), Rumeli valisi (1842), Aydın valisi (1843) ve Selanik valisi (1847) olmuştur. 1851/2 yılında da bu görevinden azledilmiştir²⁹. Ancak Kasım 1853 yılında muhtelif taşra görevlerinde muvaffak olduğu gerekçesiyle Kudüs mutasarrıflığına *vali* unvanıyla atanmıştır³⁰. Yakup Paşa, yaklaşık bir yıl Kudüs mutasarrıflığı görevini icra ettikten sonra 21 Ekim 1854 (28 Muharrem 1271)'te vefat etmiştir³¹.

Yakup Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına eski Hakkâri kaymakamı Kamil Paşa tayin edilmiştir³². Kamil Paşa, Yazıcı Kâmilî İsmail Efendi'nin

²³ Karal 1940, s.464.

²⁴ Süreyya 1996, II, s.354.

²⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1264, s.113.

²⁶ Süreyya 1996, II, s.443.

²⁷ BOA, A.MKT.NZD, 44/70; Takvim-i Vekayi, 27 Zilhicce 1267, Def'a 457; Ahmed Lûtfî Efendi, IX, s.56.

²⁸ BOA, İ.MVL), 298/12097

²⁹ Süreyya 1996, V, s.1680.

³⁰ BOA, İ.DH, 283/17759; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1271, s.72.

³¹ BOA, İ.DH, 310/19814.

³² Ahmed Lûtfî Efendi, IX, s.110.

torunlarından olup, kapıcıbaşı ve mîrimîran rütbesiyle taşra kaymakamlıklarında bulunmuştur. 1854 yılında Kamil Paşa, Rumeli payesi ile Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır³³. Ancak burada *hüsn-ı idâreye muvaffak* olamaması nedeniyle Şubat 1857 yılında Urfa mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Kamil Paşa'nın Urfa mutasarrıflığına tayin edilmesiyle yerine Gümrükçü Osman Paşazade'nin oğlu Süreyya Bey, Rumeli payesiyle tayin edilmiştir³⁴. Belçika kralının veliaht Prensi ve aynı zamanda Brabant dükü II. Leopold 1855 yılında Kudüs ziyareti dolayısıyla Kamil Paşa'ya Komandor (Commandeur) nişanı vermiştir. Aynı yılda Kudüs'ü ziyaret eden Avusturya İmparatorunun kardeşi de *Fransuva Jozef nişanının rütbe-i imparatoriyyesinin Grankrua* nişanını Paşa'ya vermiştir³⁵.

Süreyya Bey, Kudüs mutasarrıflığına atanmadan önce Mektûbî-i sadr-ı Âlîyye'de ve sonra Âmedî Kalemî'nde çalışmıştır³⁶. Süreyya Bey, Şubat 1857 yılında Kudüs mutasarrıflığına atanınca rütbesinin selefine göre aşağı olmaması için rütbesi Rumeli payeliğine yükseltilmiştir³⁷. Böylece Süreyya Bey artık paşalığa terfi etmiştir. Süreyya Paşa, yaklaşık altı yıllık Kudüs mutasarrıflık görevinden sonra 1864'te Halep valisi, 1866'da İzmir valisi, 1868'de Meclis-i Vâlâ üyesi, aynı yıl Bursa valisi ve 1871'de ikinci kez Halep valisi olmuştur³⁸. Süreyya Paşa, Halep valiliğinden sonra Haziran 1872 yılında *vali* unvanıyla ikinci kez Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir³⁹.

Süreyya Paşa'nın birinci Kudüs mutasarrıflık görevinden sonra yerine Hurşid Paşa, tayin edilmiştir. Hurşid Paşa, Musullu Abdülcelilzâde Yahyâ Paşa'nın kölesidir. Mektûbî-i Hariciye'ye giren Paşa, Fuad Paşa ile birlikte Suriye'ye gitmiş olup, Şubat-Mart 1863 yılında Rumeli payesiyle Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır⁴⁰. Bir yıl Kudüs mutasarrıflığını yürüten Paşa, Şubat 1864 yılında vezirlik payesiyle Sayda eyaletine vali olmuştur⁴¹.

Hurşid Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına eski Sayda muhasebecisi İzzet Efendi tayin edilmiştir⁴². Maliye memurlarından olan İzzet Efendi, tıpkı Hurşid Paşa gibi Fuad Paşa ile birlikte Şam'a gidip, 1864 yılında Rumeli payesiyle Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır⁴³. 1865/6 yılında Paşa, Mecîdiye

³³ Süreyya 1996, III, s. 860.

³⁴ BOA, İ.DH, 368/24387.

³⁵ Özcan 1998, s. 300, 307.

³⁶ Süreyya 1996, V, s. 1554.

³⁷ BOA, İ.DH, 368/24387.

³⁸ Süreyya 1996, V, s. 1554-1555.

³⁹ BOA, İ.DH, 652/45332.

⁴⁰ Süreyya 1996, II, s. 680.

⁴¹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1281, s. 73; Süreyya 1996, II, s. 680.

⁴² Ahmed Lûtfî Efendi, X, s. 109.

⁴³ Süreyya 1996, III, s. 852.

nişanı ile taltif edilmiştir⁴⁴. İzzet Paşa, mutasarrıflık görevini yaklaşık üç yıl sürdürdükten sonra irtikâp suçundan açığa alınmış olup⁴⁵, 1868/9 yılında azledilmiştir⁴⁶.

İzzet Paşa'nın açığa alınmasından sonra Prizren mutasarrıfı Nazif Paşa⁴⁷ Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır. Nazif Paşa, Manastırlı olup, kalemden yetişip Serdar Ömer Paşa'nın divan kâtibi olmuştur. Bu sayede mîrimîran rütbesiyle Üsküp ve Prizren mutasarrıflığı yaparak, Rumeli Beylerbeyi payeliğine kadar yükselmiştir. Şubat 1867 yılında Kudüs mutasarrıflığına tayin edilen Nazif Paşa, bu görevini yaklaşık iki yıl sürdürmüştür⁴⁸. Kudüs mutasarrıflığından sonra Nazif Paşa, Halep vali muavinliğine tayin edilmiştir⁴⁹. Nazif Paşa, Eylül 1872 yılında ikinci kez Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bir yıl bu görevini sürdüren Nazif Paşa, 1873 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine vali olarak tayin edilmiştir. Nazif Paşa, ikinci rütbeden Mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir⁵⁰.

Nazif Paşa'nın birinci Kudüs mutasarrıflık görevinden sonra Kamil Paşa, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁵¹. Kamil Paşa, Sâdık Ağa'nın oğlu olup, 1836/7 yılında Mektûbî-i Hariciye'den yetişip, Mezâhib müdürü olmuştur. Ekim 1867 yılında Hariciye mektupçusu olan Kamil Paşa, Eylül 1869 yılında Rumeli payesiyle Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁵². 1869 yılında Avusturya İmparatoru'nun Kudüs ziyaretinde kendisine gösterilen hürmet ve ikramlar için memnuniyeti göstermek babında Kamil Paşa'ya *Fransuva Jozef nişanı grân kordunu* vermek istemiştir⁵³.

Kamil Paşa, yaklaşık bir buçuk yıl Kudüs mutasarrıflığı görevini yürüttükten sonra Ocak 1871 yılında Filibe mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Kudüs mutasarrıflığına da Kamil Paşa'nın yerine Filibe mutasarrıfı Ali Bey atanmıştır⁵⁴. Ali Bey, Kudüs mutasarrıflığına atandıktan sonra rütbesinin seleflerine göre düşük olduğu gerekçesiyle rütbesinin *bâlâya* terfi edilmesine

⁴⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, X, s. 140.

⁴⁵ BOA, İ.ŞD, 18/736.

⁴⁶ Süreyya 1996, III, s. 852.

⁴⁷ Salmâne-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1283, s. 71.

⁴⁸ Süreyya 1996, IV, s. 1238.

⁴⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, XII, s. 73.

⁵⁰ BOA, Y.EE.KP, 1/16.

⁵¹ Salmâne-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1287, s. 155.

⁵² Süreyya 1996, III, s. 862.

⁵³ BOA, İ.HR, 241/14302.

⁵⁴ BOA, İ.DH, 626/43501.

karar verilmiştir⁵⁵. Ayrıca Ali Bey, üçüncü dereceden Osmanî nişanı ve ikinci dereceden Mecidiye nişanına sahiptir⁵⁶.

Ali Bey'in Kudüs mutasarrıflık görevi bir yılı tamamlamadan sona ermiştir (10 Ocak 1871-19 Aralık 1871)⁵⁷. Ali Bey'den sonra Kudüs mutasarrıflığına Kamil Paşa tayin edilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki, bu dönemde görev yapan Kamil Paşa ile 1869 yılında görev yapan Kamil Paşa aynı kişiler değildir. Bu dönemde görev yapan Kamil Paşa, Kıbrıslı'dır. İki Paşa'nın da Filibe mutasarrıflığı ile ilişkisi bulunduğundan karıştırılmaya müsaittir. 1869 yılında görev yapan Kamil Paşa, daha önce belirtildiği üzere Filibe mutasarrıflığına atanmıştır. Kıbrıslı Kamil Paşa da 1871 yılında Filibe mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Ancak daha Kamil Paşa, görev yerine gitmeden⁵⁸ 19 Aralık 1871 tarihinde Suriye vilayet valisi, Kamil Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmesinin uygun olduğunu ve daha bu bölgede bulunduğunu belirterek, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmesini, Filibe mutasarrıflığına da Abdülhamid Paşa'nın tayin edilmesini istemiştir⁵⁹. Nihayetinde Kudüs mutasarrıflığına Kıbrıslı Kamil Paşa tayin edilmiştir.

Kamil Paşa, topçu yüzbaşlarından Salih Ağa'nın oğlu olup, 1832'de Kıbrıs'ın Lefkoşa kasabasında doğmuştur. Mısır'da eğitim alan Kamil Paşa, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rum lisanlarını biraz tahsil etmiştir. 1863'te Sayda eyaleti muhasebeciliğine gönderilmiş ve daha sonra Suriye vilayetinin teşkilinde merkez mutasarrıflığına gönderilerek, rütbesi mîrimîranlığa terfi edilmiştir. Yedi ay sonra Beyrut mutasarrıflığına ve buna ek olarak Suriye vilayeti politika memurluğuna getirilerek, Rumeli Beylerbeyi payesine terfi etmiştir. 1869'da Trablusşam mutasarrıflığına ve akabinde Halep vilayeti merkez mutasarrıflığına ve vilayet muavinliği ile umur-ı ecnebiyye müdürlüğüne tayin edilmiştir. 19 Aralık 1871 tarihinde de daha önce belirtildiği üzere Filibe mutasarrıflığına tayin edilmişken, daha Filibe'ye gitmeden görevi Kudüs mutasarrıflığına nakledilmiştir. Kamil Paşa'nın birinci Kudüs mutasarrıflık görevi olan bu vazife yedi ay sürmüştür. 1872 yılında Kudüs'ün müstakil mutasarrıflık haline getirilmesinden dolayı Hersek mutasarrıflığına ve akabinde Beyrut mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶⁰. Kamil Paşa, Haziran 1873 yılında Nazif Paşa yerine Beyrut mutasarrıflık görevinden Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶¹. İkinci kez Kudüs mutasarrıflığı görevine getirilen Kamil Paşa'nın

⁵⁵ BOA, İ.DH, 626/43574.

⁵⁶ Salnâme-i Vilayet-i Suriye, 1288, s. 54, 62.

⁵⁷ BOA, İ.DH, 643/44708; BOA, İ.DH, 626/43501.

⁵⁸ İnal 1982, s. 1349.

⁵⁹ BOA, İ.DH, 643/44708.

⁶⁰ İnal 1982, s. 1349; Çetin 2002, s. 392.

⁶¹ BOA, Y.EE.KP, 1/16.

bu görevi çok uzun sürmemiş olup, 20 Kasım 1874 tarihinde Kudüs mutasarrıflığına Ali Bey tayin edilmiştir⁶².

1872'te Kamil Paşa'nın birinci Kudüs mutasarrıflık görevinden sonra yerine Süreyya Paşa, ikinci kez Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶³. Ancak yaklaşık iki ay gibi kısa bir zaman sonra Besim Bey, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Besim Bey, Ali Rızâ Paşa'nın oğlu olup, önce Mektûbî-i Sadâret ve sonra Âmedî Kalemleri'nde çalışmıştır. 1854'te Hariciye mektupçusu, 1854/5'te Deâvî muavin-i evveli, 1855/6'da ûlâ sınıf-ı evveli ile Meclis-i Vâlâ üyesi ve 1860'da Divan-ı Hümâyûn Beylikçisi olmuştur. 1871'de bâlâ rütbesine terfi eden Besim Bey, Mayıs 1872'de şehremini olup, Ağustos ayında Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶⁴. Ancak Besim Bey, Eylül ayında bazı kişisel sebeplerden dolayı istifa etmiştir. Besim Bey'in yerine Kudüs mutasarrıflığına eski Saruhan mutasarrıfı Nazif Paşa tayin edilmiştir⁶⁵. Böylece Nazif Paşa'nın ikinci kez Kudüs mutasarrıflığı görevi başlamış oldu. Nazif Paşa'dan sonra da daha önce belirtildiği üzere Kıbrıslı Kamil Paşa ikinci kez Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir.

Kamil Paşa'nın ikinci Kudüs mutasarrıflığından sonra Kudüs mutasarrıflığına Tırhala mutasarrıflığından ayrılmış Ali Bey tayin edilmiştir⁶⁶. Ali Bey'in bir yıllık Kudüs mutasarrıflığı görevinden sonra yerine Faik Bey, tayin edilmiştir. Faik Bey (Salih Faik Bey), Manastırlı Haseki Hacı Ahmet Bey'in oğlu olup, 1825'te Manastır'da doğmuştur. Özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler alan Faik Bey, 1843'te Manastır Askeri Kalemi'ne mülazimlikle girmiştir. 1852'de Siverek kaymakamlığı, 1868'te Selanik mutasarrıflığı, 1869'da Adana vilayeti merkez mutasarrıflığı ve 1870'te Varna mutasarrıflığı görevine tayin edilmiştir. Faik Bey, 27 Şubat 1872 tarihinde Varna mutasarrıflığı görevinden istifa ettikten sonra 13 Kasım 1875 tarihinde⁶⁷ seleflerinin rütbesine terfi ettirilerek, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶⁸.

Faik Bey, Kudüs mutasarrıflık görevini iki yıl sürdürmüştür. İki yılın sonunda kötü idaresi ve hakkında yapılan şikâyetler üzerine Kudüs mutasarrıflığından alınmıştır. Faik Bey'den sonra Kudüs mutasarrıflığına 1877 yılında Trabzon vali muavini Rauf Paşa tayin edilmiştir⁶⁹. Rauf Paşa, 1838 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Bosna Valisi Osman Şerif Paşa'dır.

⁶² BOA, İ.DH, 692/48343.

⁶³ BOA, İ.DH, 652/45332.

⁶⁴ Süreyya 1996, II, s. 369.

⁶⁵ BOA, İ.MMS, 44/1809.

⁶⁶ BOA, İ.DH, 692/48343.

⁶⁷ Pakalın 2008, VI, s. 39.

⁶⁸ BOA, İ.MMS, 53/2364.

⁶⁹ BOA, İ.MMS, 56/2546.

Hususi hocalardan dersler alan Rauf Paşa, iki sene Paris'te tahsil görmüştür. Paris dönüşünde Babiâli Tercüme Odası'nda işe başlamıştır. Daha sonra muhtelif taşralarda kaymakamlık ve mutasarrıflık görevinde bulunmuş olup, bulunduğu bölgelerde karışıklıkları gidermekle meşhur olmuştur. Mithat Paşa Tuna valiliği görevinde iken Paşa'nın bu şöhretini duymuş ve onu Tırnova mutasarrıflığına tayin etmiştir⁷⁰.

Rauf Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevinde gösterdiği başarılarından ötürü 1881 yılında üçüncü dereceden Mecidiye nişanı ve dördüncü dereceden Osmanî nişanına sahip olduğu gerekçesiyle üçüncü dereceden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir⁷¹. Yine daha sonra Rauf Paşa, 1884'te birinci dereceden Mecidiye nişanı ve 1887'de de üçüncü dereceden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir⁷². Kudüs'e gönderilen 1885 tarihli bir hükümde Rauf Paşa'dan şöyle bahseder: *Rum ili beglerbegili pâyelûlerinden Kuds-ı Şerif sancağı mutasarrıfı olub birinci rütbe-i Mecidiye ve dördüncü rütbe-i Osmânî nişân-ı zîşanlarına hâiz ve hâmil olan Rauf Paşa*⁷³. Ayrıca 1881 yılında Rusya grandüklerinin Kudüs ziyaretlerinde dolayı Rauf Paşa'ya birinci rütbeden Saint Stanislaus nişanı verilmiştir⁷⁴. Yine 1888 yılında Rusya Grandükleri tekrar Kudüs'ü ziyaret edince, bu sefer Rauf Paşa'ya Saint Anna nişanın büyük kordonu verilmiştir⁷⁵.

Rauf Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına 1889 yılında Reşad Paşa tayin edilmiştir. Ancak yaklaşık bir yıllık görev süresinde yargılandığı irtikâp suçundan dolayı, görevini selamet içinde yürütemeyeceği gerekçesiyle Ekim 1890'da azledilmiştir⁷⁶. Reşad Paşa, gümüş bir madalya, ikinci dereceden Osmanî nişanı ve birinci dereceden Mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir⁷⁷.

Reşad Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığından azledilmesinden sonra Sivas valisi Memduh Bey'in yerine atanması düşünülürken⁷⁸, kendisi Adana valiliğine atanmak istemiştir⁷⁹. Ancak Reşad Paşa ne Sivas⁸⁰ ne de Adana valiliğine

⁷⁰ Alâettin 1936, s. 1317.

⁷¹ BOA, İ.DH, 830/66851; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1298, s. 147.

⁷² Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1306, s. 703.

⁷³ BOA, A.DVNS.KLS.d, No:2, s. 195.

⁷⁴ BOA, İ.DH, 841/67607.

⁷⁵ BOA, İ.HR, 312/19955; BOA, DH. MKT, 1572/70.

⁷⁶ BOA, İ.DH, 1183/92482; BOA, İ.DH, 1199/93867.

⁷⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1307, s. 794-795.

⁷⁸ BOA, Y.PRK.BŞK, 25/47.

⁷⁹ BOA, Y.PRK.BŞK, 24/103.

⁸⁰ Memduh Bey, 1889-1892 yılları arasında Sivas valiliğinden bulunmuş olup, yerine Halil Bey tayin edilmiştir. Bkz. Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1311, s. 668. Memduh Bey'in Sivas valiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sartepe 2011.

atanmıştır⁸¹. 10 Ekim 1892 tarihinde ileride boş olan bir memuriyet kadrosuna tayin edilmek ve bu zaman zarfında kendisine mazuliyet maaşı bağlanmasına karar verilmiştir⁸². Bunun üzerine son görevi olan Kudüs mutasarrıflığındaki maaşının dörtte biri kadar yani 2500 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştır⁸³.

Reşad Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına Ekim 1890 yılında Suriye ve Beyrut vilayetlerinde memuriyetlerde bulunmuş olan Trablusşam Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Paşa tayin edilmiştir⁸⁴. İbrahim Hakkı Paşa, altı yıl Kudüs mutasarrıflık görevinde bulunmuş olup, ikinci dereceden Mecidiye nişanı ve ikinci dereceden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir⁸⁵.

İbrahim Hakkı Paşa, kötü idaresi ve hakkında yapılan şikâyetler üzerine azledilmiştir. 21 Ekim 1896 (14 Cemâziye'l-evvel 1314) tarihli bir arşiv vesikasında İbrahim Paşa hakkında yapılan şikâyetler üzerine Paşa'nın azledildiği ve yerine Dâhiliye mektupçusu Hüsnü Bey'in tayin edildiği belirtilmektedir. Ayrıca İbrahim Paşa hakkında yapılan şikâyetlerin incelenmesi ve neticesinin merkeze bildirilmesi işinin de Hüsnü Bey'e verildiği belirtilmektedir⁸⁶. Ancak dönemin salnamelerinde⁸⁷ ve yapılan bir çalışmada Kudüs mutasarrıfları arasında Hüsnü Bey zikredilmemektedir⁸⁸. İbrahim Paşa'dan sonra mutasarrıflığa atanan Mehmet Tevfik Bey, 29 Ekim 1897 tarihinde tayin edilmiştir. İbrahim Paşa'nın azledilmesiyle ve Tevfik Bey'in tayin edilmesi arasında yaklaşık bir yıllık bir zaman zarfı vardır. Bu bir yıllık zaman zarfında Kudüs mutasarrıflık görevini kim icra etmiştir?

Dönemin salnamelerinde İbrahim Paşa'dan sonra Tevfik Bey Kudüs mutasarrıfı olduğu görülmektedir⁸⁹. Ayrıca 13 Şubat 1897 (11 Ramazan 1314) tarihli bir arşiv vesikasında İbrahim Paşa hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı değiştirilmesi gerektiği, yerine uygun ve iktidar sahibi bir zatın tayin edilmesi

⁸¹ Salnamelere göre Adana valiliği görevinde 1891-1892 yıllarında Şakir Paşa, 1892'de Hacı İzzet Efendi ve 1893'de de Abdülhalik Nasuhi Bey bulunmaktadır. Bkz. Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1308, s.574; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1309, s.602; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1310, s.610; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1311, s.644.

⁸² BOA, BEO, 87/6482.

⁸³ BOA, DH.MKT, 2034/29; BOA, BEO, 120/8951.

⁸⁴ BOA, İ.DH, 1199/93867.

⁸⁵ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1313, s. 910-911.

⁸⁶ BOA, BEO, 862/64629.

⁸⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1314, s. 914; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1315, s. 564; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1316, s. 688.

⁸⁸ Kushner 1987, s. 277.

⁸⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1314, s. 914; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1315, s. 564; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1316, s. 688.

gerektiği belirtilmektedir⁹⁰. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla İbrahim Paşa, 21 Ekim 1896 tarihinde azledilmemiş olup, görevine devam etmiştir ya da kısa bir süre açığa alınarak, görevini Hüsnü Bey'e devretmiştir. Arif el-Arif, İbrahim Paşa ile Tevfik Bey arasında Kasım Bey adında bir zatın görev yaptığını belirtmektedir. Ancak Kasım Bey'in göreve başlama zamanını 1898, Tevfik Bey'in ise 1899 olarak belirtmektedir⁹¹. Tevfik Bey'in 29 Ekim 1897 tarihinde tayin edildiği bilindiğine göre bu tarihler doğru değildir.

Tevfik Bey, 1867 yılında İstanbul'da doğmuş olup, ulemâdan Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. İlk eğitiminden sonra on üç yaşında Mülkiye mektebine girmiştir. 1885 yılında Mülkiye mektebini birincilikle bitiren Tevfik Bey, önce Babîâli Tercüme Kalemî'nde mülâzım, daha sonra Yıldız Sarayı'nda Mâbeyn kâtibî olmuştur. Sarayda uzun bir süre Mâbeyn kâtipliği yapan Tevfik Bey, 29 Ekim 1897 tarihinde Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁹². Tevfik Bey, yaklaşık 4 yıl Kudüs mutasarrıflığı görevini icra ettikten sonra 8 Mayıs 1901 tarihinde Selanik vilayeti valiliğine tayin edilmiştir⁹³.

Tevfik Bey'den sonra Kudüs mutasarrıflığına Cevad Bey (Mehmed Cevad Bey) tayin edilmiştir. Şarkî Rumeli'de Selvi kasabası eşrafından Necati Efendi'nin oğlu olan Cevad Bey, 1862'de Selvi'de doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde gören Cevad Bey, 1876'da Rus harbi sebebiyle İstanbul'a gelmiştir. İdadiden mezun olduktan sonra Mülkiye mektebine girmiştir. Mülkiye'den mezun olduktan sonra Hariciye Nezareti Tercüme Kalemî'nde göreve başlamış ve üç sene sonra Sultan II. Abdülhamit'in Mâbeyn kâtipliğine tayin edilmiştir. Mâbeyn kâtipliği görevinden sonra Cevad Bey, Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır⁹⁴. Cevad Bey, bir yıl Kudüs mutasarrıflığı görevini icra ettikten sonra Ankara valiliğine tayin edilmiştir. Yerine de 25 Ocak 1902 tarihinde II. Abdülhamit'in Mabeyn kâtiplerinden Kazım Bey, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁹⁵.

Mutasarrıfların Atama Kriterleri ve Azledilmeleri

Osmanlı Devleti, Kudüs sancağına Balkanlar'daki gibi Türkmen aileleri iskân etmek yerine, devleti en iyi şekilde temsil edebilecek, adaleti ve düzeni sağlayabilecek dirayetli, liyakatli ve ehliyetli idareci grubunu göndermiştir⁹⁶.

⁹⁰ BOA, BEO, 907/68011.

⁹¹ El-Arif 1999, s. 327.

⁹² Özcan 2003, s. 536-537.

⁹³ BOA, BEO, 1656/124171.

⁹⁴ Pakalın 2008, V, s. 18.

⁹⁵ BOA, BEO, 1783/133717.

⁹⁶ Duman 2013, s. 46.

Bundan dolayı sancağın idareci grubunun başındaki mutasarrıfın atanması önemlidir. Çünkü mutasarrıf bir bakıma sancakta devletin gücünü ve adaletini temsil etmekteydi. Peki, Osmanlı Devleti'nde Kudüs mutasarrıfların atamasında ölçüt alınan bazı kriterler var mıydı, var ise bu kriterler nelerdir?

Arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla Kudüs mutasarrıfları tayin edilirken öncelikle kişinin önceki görevlerinde gösterdiği başarılar ve Kudüs mutasarrıflığı görevinin üstesinden gelebileceği (*hüs-nı idâreye muvaffak olması*) dikkate alınır. 1857 tarihli bir İrade'de Kudüs'e atanacak bir zatın Osmanlı Devleti'nin niyetine vakıf, dirayetli ve istikametçe dahi Babîâlî'nin yanında olması gerektiği vurgulanmaktadır⁹⁷.

Ali Paşa, Kudüs mutasarrıflığına atanırken, *erbâb-ı dirâyeten yetişecek ve işe yarâr bendegândan olduğundan ûhdesine mîr-i mîrânlık rütbesi tevcîyye olunarak Kuds-ı Şerif'e me'mûr kılınmasından* bahsedilmiştir⁹⁸. Yine Faik Bey, mutasarrıflığa tayin edilirken, *dirâyet ve ehliyeti mücerreb olarak işbû mutasarrıflığa erbâb görünmesine mebni eslâfına ve mevki'in ehemmiyetine mütênâsib olmak üzere rütbe-i hâliyyesinin evvel-i sınıf oluna* denmektedir⁹⁹. Bu örneklerde görüldüğü üzere Kudüs'ün öneminden ötürü mutasarrıflığa atanacak şahsın rütbesi de önemli bir kriterdir. Eğer atacak şahsın rütbesi mîrimîrân ya da Rumeli Beylerbeyi payesinin altında ise bu rütbelere terfi ettirilerek, Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmişlerdir.

Kudüs mutasarrıfları arasında Tayyar Paşa, Mehmed Reşid Paşa ve Haydar Paşa'nın rütbeleri tespit edilmemekle birlikte, Ali Paşa'dan Edhem Paşa'ya kadar (1844-1851) mutasarrıflar mîrimîrân rütbesine sahiptirler. Edhem Paşa'dan sonra gelen Hafız Ahmed Paşa Vezir, Yakup Paşa da vali rütbesine sahiptir. Yakup Paşa'dan sonra Kamil Paşa'dan Ali Bey'e kadar mutasarrıflar Rumeli Beylerbeyi payesine sahiptirler. Ayrıca Ali Bey'e kadar mutasarrıflar paşa ünvanlı yöneticilerdir. Ali Bey'den Mehmed Tevfik Bey'e kadar mutasarrıflar Besim Bey, Ali Bey ve Faik Bey'in dışında Rumeli Beylerbeyi payesine sahip olup, paşa ünvanına sahiptirler. Ali Bey, Mehmed Tevfik Bey ve Cevad Bey ise bâlâ rütbesine sahiptirler (Bkz. Ek 1).

Mutasarrıfların atanma kriterlerinden biri de bölgenin özel şartları ve lisanının dikkate alınmasıdır. Bu kriter Kudüs'e atanan tüm mutasarrıflar için geçerli olmasa da, bazı mutasarrıfların tayininde dikkate alınmıştır. Süreyya Paşa, Kudüs mutasarrıflığına atandığında kendisinin *ahvâl-i politikîyyeye vâkıf olduğundan başka ba'zı mu'tenâ me'mûriyetlerle birkaç mahalle giderek*

⁹⁷ BOA, İ.DH, 368/24387.

⁹⁸ BOA, İ.DH, 92/4615.

⁹⁹ BOA, İ.MMS, 53/2364.

taşralar ve umûrına dahi kesb-i malûmât itmiş olduğundan bahsedilmektedir¹⁰⁰. Nazif Paşa, mutasarrıflığa tayin edildiğinde *umûr-ı mülkiyeye vâkîf olmasıyla beraber mukaddemâ dahi orada bulunarak ahvâl-i mahalliyye kesb-i malâmât eylemiş* olduğu belirtilmektedir¹⁰¹. Rauf Paşa da, *lisan âşinâ ve umûr-ı mülkiyyede mücerreb olması hasebiyle* Kudüs mutasarrıflığına atandığı belirtilmektedir¹⁰². Son olarak Mehmed Tevfik Bey, Kudüs mutasarrıflığına atanmak için yazdığı arzıda *mutasarrıflığa lisan aşına birinin tayinindeki muhassanat müstağni-i 'arz-ı beyan olup* diyerek, Fransızca bildiğini belirtmiştir¹⁰³.

Mutasarrıfların atanmasında kişilerin yaşları bir atama kriteri olabilir mi? Bu soruya net bir cevap verebilmek için çalışmamızın zaman diliminde atanan tüm mutasarrıfların Kudüs'e atandıkları vakit yaşlarının tespit edilmesi gerekir. Ancak çalışmamızda sadece yedi mutasarrıfın Kudüs'e atandığı vakit yaşı tespit edilmiştir. Kıbrıslı Mehmed Paşa 32 yaşında, Mustafa Zarif Paşa 30 ya da 31 yaşında, Kıbrıslı Kamil Paşa 39 yaşında, Faik Bey 50 yaşında, Rauf Paşa 39 yaşında, Mehmed Tevfik Bey 30 yaşında ve Cevad Bey 39 yaşında Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir.

1841-1902 yılları arasında görev yapan mutasarrıfların görevden ayrılmalarının muhtelif sebepleri bulunmaktadır. Bunlar; terfi alarak bir vilayete vali olarak atanmak, başka bir sancağa yine mutasarrıf olarak tayin edilmek, alt bir göreve tayin edilmek, istifa etmek, azledilmek ve vefat etmektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, dört mutasarrıf terfi edilerek, muhtelif vilayetlere vali olarak tayin edilmişlerdir. Örneğin Mustafa Zarif Paşa ve Süreyya Paşa Halep valiliğine tayin edilmişlerdir. Yine Hürşid Paşa Sayda eyaletine, Nazif Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine ve Mehmet Tevfik Bey Selanik vilayeti valiliğine tayin edilmişlerdir.

Dört mutasarrıf görev sürelerinin dolması ya da görevlerini yeterince icra edememesinden dolayı başka sancaklara yine mutasarrıf olarak atanmışlardır. Örneğin daha önce belirtildiği üzere 1854'te Kamil Paşa, *hüsn-ı idâreye muvaffak* olamaması nedeniyle Urfa mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Yine 1871'de Kamil Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevinden Filibe mutasarrıflığına tayin edilmiştir. İki mutasarrıf da görev sürelerinin dolması üzerine mutasarrıflıktan daha alt görevlere tayin edilmişlerdir. 1847'de Mehmed Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevinden Tırnova muhassıllığına tayin edilmiştir. 1851'de Edhem Paşa da, Kıbrıs muhassıllığına tayin edilmiştir. Üç mutasarrıf

¹⁰⁰ BOA, İ.DH, 368/24387.

¹⁰¹ BOA, İ.MMS, 44/1809.

¹⁰² BOA, İ.MMS, 56/2546.

¹⁰³ Biren 1993, s. 73.

Kudüs Mutasarrıfları

ise görevden ayrıldıktan hemen sonra ya da görevleri sırasında vefat etmişlerdir. 1849'da Bahri Paşa görevden ayrıldıktan bir yıl sonra, Hafız Ahmed Paşa 1853'te görevden ayrıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Yakup Paşa da görevi sırasında vefat etmiştir.

Kudüs mutasarrıflık görevinde yedi mutasarrıf görevlerinden azledilmişlerdir. Bir mutasarrıf da istifa etmiştir. Görevinden istifa eden Besim Bey'in kişisel sebeplerden dolayı istifa ettiği belirtilmektedir¹⁰⁴. Azledilen mutasarrıfların azledilme sebepleri ise genelde dış müdahaleler, irtikâp ve rüşvet almak gibi sebepler ön plana çıktığı görülmüştür.

Zarif Mustafa Paşa, hatıratında Kudüs mutasarrıflık görevinden azledilmesine sebep olarak herhangi bir malumat vermeyerek, İngiltere Elçisi Canning (Lord Stratford de Redcliffe)'in kendisine düşmanlık beslediğini ve bu düşmanlığın emin olmamakla birlikte Kudüs'teki görevinden olabileceğini belirtmektedir¹⁰⁵. Kanaatimizce Zarif Mustafa Paşa'nın azledilmesinde dış müdahaleler etkili olmuştur. Çünkü önce Fransız elçisi daha sonra İngiliz elçisi mutasarrıfı şikâyet etmişlerdir.

Zarif Mustafa Paşa, 1847 yılında Beytüllahm'de vuku bulan Rum-Latin çatışmasını gidererek, meselenin incelenmesi için cemaat ileri gelenlerini Kudüs meclisinde toplamıştır. Kudüs'ün Fransız konsolosu, Mustafa Paşa'ya müdahale ederek, Katolik haklarının Fransa tarafından korunduğunu ve meselenin kendi konağında incelenmesini gerektiğini söylemiştir. Mustafa Paşa, konsolosun bu müdahalesini kabul etmeyerek, meseleyi Kudüs meclisinde çözmeye çalışmıştır. Daha sonra konsolos durumu protesto etmiş ve mutasarrıfı şikâyet etmiştir. Neticede olay İstanbul'daki Fransız Elçisi Mösyö Borkine'nin Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya mutasarrıfı şikâyet etmesine kadar gitmiştir¹⁰⁶. 1848 yılında Kudüs'te bir İngiliz doktorunun dövülmesi ve Eriha'da karakol sınırını geçmek isteyen iki İngiliz seyyahın dövülmesi üzerine İngiltere elçisi de mutasarrıfın azledilmesini istemiştir. Neticede Osmanlı Devleti, hem bu olaylar hem de Paşa'nın Kudüs'ün havasına uyum sağlayamadığı için görev yerinin değiştirilmesini istemesi üzerine önce Paşa'nın İstanbul'a gelmesine izin vermiş ve ardından Paşa'yı başka bir göreve tayin edilmek üzere Kudüs mutasarrıflığından azletmiştir¹⁰⁷.

Bahri Paşa, Kudüs'teki kötü idaresi, rüşvet alması ve uygunsuz hareketlerinden dolayı azledilmiştir. Bahri Paşa, Kudüs kazalarındaki ahalinin hallerini öğrenmek ve hazine gelirlerinin tahsilatını yoluna koymak için Kudüs

¹⁰⁴ BOA, İ.MMS, 44/1809.

¹⁰⁵ Karal 1940, s. 464, 473.

¹⁰⁶ BOA, İ.MSM, 32/925.

¹⁰⁷ BOA, Sadâret Amedî Kalemî Evrakı (A.AMD),4/53.

kazalarını gezmeye çıkmıştır. Ancak gezi sırasında hem uygunsuz hareketlerde bulunmuş hem de hazine gelirlerinin tahsilatının toplanmasını ertelemiştir. Ayrıca Bahri Paşa, ahali ve fakirlerin imarlarına izin vermezken Hristiyanların imar faaliyetlerine izin vermiştir. Efreñç rahipleri manastırlarını tamir edebilmek için Babîali'den izin istemişlerdir. Babîali tamir izni vermemesine rağmen Bahri Paşa rüşvet alarak, Efreñç rahiplerinin manastırlarını tamir etmelerine ruhsat vermiştir¹⁰⁸.

Faik Bey de Bahri Paşa gibi kötü idaresi ve hakkında gelen şikâyetler üzerine yapılan tahkikatlar neticesinde azledilmiştir¹⁰⁹. Reşad Paşa irtikâp suçu ile yargılanmıştır. İddia edilen suçlar üzerine hakkında yapılan tahkikatlarda bunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak sancakta eski idaresini sürdüremeyeceği düşünülerek, Kudüs mutasarrıflığından azledilmiştir¹¹⁰. Bu olaydan anlaşıldığı kadarıyla bazen istenmeyen mutasarrıflara suç istinat edilerek, azledilmesine çalışılmaktadır. Nitekim Mandel, Reşad Paşa'nın Hristiyanlara ve Yahudilere çok fazla yapı izni verdiği için yerel Arapların protestolarına maruz kaldığını belirtmektedir¹¹¹.

İbrahim Paşa rüşvet alarak, Filistin'de birçok yerin yabancılara ve Yahudi göçmenlere satılmasına müsaade etmiştir. Hristiyanlara izinsiz imar ruhsatı vererek, Şam kapısı civarındaki aşere-i mübeşşereden seyit bir zatın türbesini Latin milletinin manastırlarına devredilmesine müsaade etmiştir. Ayrıca Hz. Davut'un mezarı ile camisi ve şehir arasında kalan Rum mezarlığının etrafına izinsiz yedi arşın yüksekliğinde bir duvar inşa edilmesine ve mezarlığın doğu tarafına büyük işlemeli bir kapı açılmasına ruhsat vererek, üzeri açık bir mabet kurulmasına ve kilise heyetine devredilmesine müsaade etmiştir. İbrahim Paşa'nın bu tarz hareketleri üzerine hakkında şikâyetler artmış ve hakkında tahkikat başlatılmıştır¹¹². Neticede yapılan tahkikatlar sonucunda mutasarrıflıktan azledilmiştir¹¹³.

Mutasarrıfların Maaşları

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte her bir memura hazineden maaş bağlanmıştır. Kudüs mutasarrıflarının maaşları genel olarak birbirinden farklıdır. Bunun sebebi dönem dönem yapılan düzenlemeler, sancağın nüfusu ve mutasarrıfların taşıdığı unvan ile ilgili olsa gerektir. Zarif Mustafa Paşa

¹⁰⁸ BOA, İ.MVL, 137/3752.

¹⁰⁹ BOA, İ.MMS, 56/2546.

¹¹⁰ BOA, İ.DH, 1199/93867.

¹¹¹ Mandel 1976, s. 20.

¹¹² BOA, BEO, 42/3143.

¹¹³ BOA, BEO, 862/64629.

hatıratında Kudüs mutasarrıflığına 27.500 kuruş maaşla tayin edildiğini belirtmektedir¹¹⁴. Halefi Bahri Paşa ise 27.000 kuruş maaş almıştır¹¹⁵.

Bahri Paşa'dan sonra Kudüs mutasarrıflığına tayin edilen Edhem Paşa'ya 15.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹¹⁶. Buradan anlaşılacağı üzerine Edhem Paşa, seleflerine göre çok daha düşük bir maaşla aynı göreve atanmıştır.

Edhem Paşa'nın halefi Hafız Ahmed Paşa'ya 37.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹¹⁷. Ayrıca Ahmed Paşa'ya ölmeden önce 7.500 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştır. Bilindiği gibi mazuliyet maaşı, görevden ayrılan memura belli bir zaman zarfı boyunca maaşının yarısı, dörtte biri, üçte biri ya da beşte biri gibi bir oranda ödenen meblağdır. 1853 tarihli bir İrade'de Hafız Ahmed Paşa'nın halefi Yakup Paşa'nın vali unvanıyla 42.500 kuruş maaş ile Kudüs mutasarrıflığına tayin edildiği belirtilerek, *bu me'mûriyetin otuz yedi bin beş yüz gurusu ma'aşu olub bunun yedi bin beş yüz gurusu mukaddemâ Hâfız Paşa hazretlerinin ma'zuliyet ma'aşu olduğuna mebni sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde yine meblağ-ı mezbûr müşârûn-ileyhe ihsân ve tahsîs olunmak üzre kusûr otuz bin gurusu ile el-yevm 'uhdesinde olan yedi bin beş yüz gurusu ma'zuliyet ma'aşu üzerine beş bin gurusu daha i'lave olunarak müşârûn-ileyh Yakub Paşa hazretlerine kırk iki bin beş yüz gurusu virilmesi tasvîb olunmuş denmektedir*¹¹⁸. Buradan anlaşılacağı üzere Hafız Ahmed Paşa'ya maaşının beşte bir oranında mazuliyet maaşı bağlanmıştır. Ayrıca Yakup Paşa'ya seleflerinden daha fazla maaş tahsis edildiği görülmektedir.

1869 yılında Nazif Paşa Kudüs mutasarrıflığındayken kendisine 15.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Ancak bu dönemde mutasarrıfın konumundan ötürü ziyarete gelen yabancı ziyaretçilerin ağırlanması ve mutasarrıfın görev bölgesini gezmesinden dolayı masraflarının çokluğu belirtilerek, mutasarrıflık maaşının artırılması istenmiştir. Bunun üzerine mutasarrıf maaşının aynı kalmasını ama mutasarrıfın görev yerine gelmesinden itibaren bu tür masrafların giderilmesi için aylık 5.000 kuruş tahsisat çıkarılmasına karar verilmiştir¹¹⁹.

Kamil Paşa 1871 yılında ilk kez Kudüs mutasarrıflığı görevine tayin edilince kendisine 19.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹²⁰. Böylece Kamil Paşa seleflerine göre daha fazla maaş almış bulunmaktaydı. Ancak Kamil Paşa'dan

¹¹⁴ Karal 1940, s. 462.

¹¹⁵ BOA, İ.MVL, 137/3752.

¹¹⁶ BOA, İ.MMS, 34/1386.

¹¹⁷ BOA, A.MKT.NZD, 44/70.

¹¹⁸ BOA, İ.DH, 283/17759.

¹¹⁹ BOA, İ.DH, 599/41744.

¹²⁰ İnal 1982, 1349.

sonra 1875 yılında Kudüs mutasarrıflığı görevine tayin edilen Faik Bey'e 15.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹²¹.

Rauf Paşa, Kudüs mutasarrıflık görevine atandığında maaşı selefleri gibi 15.000 kuruştur. Ancak 1888 yılında Rauf Paşa'nın mutasarrıflık maaşı, 15.000 kuruştan 10.000 kuruşa düşürülmüştür. Bu duruma itiraz eden Rauf Paşa, on bir yıllık hizmetlerine karşılık maaşının düşürülmesinin kendisini zor duruma soktuğunu belirterek, maaşının tekrar 15.000 kuruşa yükseltilmesini istemiştir¹²². Ancak Rauf Paşa'nın isteği kabul edilmemiş olacak ki, halefi Reşad Paşa'ya 10.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir¹²³. Reşad Paşa, Kudüs'e tayin edildiği yıl yani 1889'da mutasarrıflık maaşının 12.500 kuruşa yükseltilmesini istemiştir¹²⁴.

Mehmed Tevfik Bey, Kudüs mutasarrıflığına 9.000 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. Maaşının düşük olması konusunda Tevfik Bey, hatıratından şunları söyler: *Kudüs mutasarrıflığı maaşının ne kadar olduğunu bilmiyordum. Bunu Babiâli'den sordum, 9.000 kuruş olduğunu söylediler. Ben, 'Kudüs pahalı bir yerdir' diyorlar. 'Böyle bir memlekette aşırı ekonomi ile yaşanacak olursa, itibarı muhafaza etmek zor olmaz mı?' dedim. 'Doğrudur, lakin orada mutasarrıfların maaşlarından başka epeyce bir aidatı da varmış' denildi*¹²⁵.

Mehmed Tevfik Bey'den sonra mutasarrıflığa tayin edilen Cevad Paşa zamanında Kudüs mutasarrıflığı maaşı tekrar 10.000 kuruşa yükseltilmiştir¹²⁶.

Mutasarrıfların Entelektüel Yönleri

Kudüs'ün öneminden ötürü genç ve tecrübesiz bir zatın mutasarrıflığa atandığı düşülemez. Nitekim mutasarrıflar Kudüs'e atanmadan önce muhtelif sancaklarda/vilayetlerde ya da devlet dairelerinde çalışmış kişiler arasında seçilmişlerdir. 1897-1908 yılları arasında görev yapan Mehmed Tevfik Bey ve 1901-1902 yılları arasında görev yapan Cevad Bey, hem aldıkları eğitim hem de Kudüs mutasarrıflığı öncesindeki görevleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. İki mutasarrıf da Mekteb-i Mülkiye mezunu ve Sultan II. Abdülhamit'in Mâbeyn kâtipliğini yapmış kişilerdir. Esasen Sultan II. Abdülhamit döneminde genelde Kudüs mutasarrıfları kendisinin Mâbeyn kâtipliğini yapmış kişiler arasında seçilmişlerdir. Nitekim Cevad Bey'den sonra mutasarrıflığa atanan Osman Kazım Bey (1902-1904), Ahmed Raşid Bey (1904-1906) ve Ali Ekrem

¹²¹ Pakalın 2008, VI, , s. 39.

¹²² BOA, İ.DH, 1078/84593.

¹²³ BOA, DH.MKT, 1626/81.

¹²⁴ BOA, DH.MKT, 1617/52.

¹²⁵ Biren 1993, s. 73.

¹²⁶ BOA, DH.MKT, 2503/44; BOA, BEO, 1700/127499; BOA, BEO, 1682/126142.

Kudüs Mutasarrıfları

Bey (1906-1908) Sultan II. Abdülhamit'in Mâbeyn kâtipliğini yapmış kişilerdir. Ayrıca Ahmed Raşid Bey ve Ali Ekrem Bey Mekteb-i Mülkiye mezunlardır¹²⁷. Şüphesiz Sultan II. Abdülhamit'in Kudüs mutasarrıflarını kendisinin Mâbeyn kâtipliğini yapmış kişiler arasından yani kendisine yakın ve tanıdığı kişiler arasında seçilmesi tesadüfî olmayıp, bu dönemde Kudüs'e verilen önemi ve merkezileştirme politikası adı altında sancağı kontrol altında tutulmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Kudüs mutasarrıfları, Osmanlı Devleti'nin reformlarını, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yenilikleri bölgede uygulayan en önemli araçlardır. Bundan dolayı performans ve etkinliğini, kendisine verilen kısa görev süresi içinde vermeliydiler¹²⁸. Genel olarak birkaç istisna dışında Kudüs mutasarrıflarının görev süreleri bir ya da iki yıldır. Örneğin Kâmil Paşa'nın (Haziran 1873-Kasım 1874) ikinci Kudüs mutasarrıflığı görevi daha iki yılı bulmadan *lüzûm-ı tebdiline mebni* denilerek değiştirilmesi gerektiği belirtilmiştir¹²⁹. Görev süreleri bir ya da iki yıldan uzun olan mutasarrıflar ise, Kamil Paşa (1854-1857) üç yıl, Süreyya Paşa (1857-1863) altı yıl, İzzet Paşa (1864-1867) üç yıl, Rauf Paşa (1877-1889) on iki yıl, İbrahim Hakkı Paşa (1890-1897) yedi yıl ve Mehmed Tevfik Bey (1897-1901) dört yıl görev yapmıştır (Bkz. Ek 1).

Mehmed Tevfik Bey, hatıratında Kudüs mutasarrıflığı görevinin kısa sürmesini eleştirerek şu cümleleri sarf eder: *Kudüs'teki muvaffakiyetlerimden memnundum. Vakti ilerisi için terakki beklemem de pek tabii idi, lâkin henüz bu sancaktan ayrılmak istemezdim, zira tasavvur ettiğim ve hazırlamakta olduğum daha bazı işler vardı ki, henüz bunlarla kâfi derecede meşgul olamamıştım. Bana göre burada hiç olmazsa beş seneyi doldurmam icab ederdi. Böyle memuriyetlerde insan eskidikçe daha iyi çalışır diye düşünüyordum*¹³⁰.

Kudüs mutasarrıfları aydın bürokratik bir tabakan olmakla birlikte genelde yabancı dil bilmektedirler. Kıbrıslı Mehmed Paşa, Londra ve Paris'te tahsil görmüştür¹³¹. Kıbrıslı Kamil Paşa, Mısır'da eğitim almış olup, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rum lisanlarını biraz tahsil etmiştir¹³². Faik Bey, özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler almıştır¹³³. Rauf Paşa, iki yıl Paris'te tahsil

¹²⁷ Kushner 1999, s. 83-84.

¹²⁸ Avcı 2004, s. 105.

¹²⁹ BOA, İ.DH, 692/48343.

¹³⁰ Biren 1993, s. 150.

¹³¹ Süreyya 1996, s. 1037.

¹³² İnal 1982, s. 1349.

¹³³ Pakalın 2008, VI, s. 36.

görmüş olup, Fransızca ve Arapça konuşup, yazabiliyordu¹³⁴. Yine Mehmet Tevfik Bey Fransızca bilmekteydi¹³⁵.

Kudüs mutasarrıfları, genelde iyi eğitimli olmakla birlikte birkaç istisna dışında mutasarrıflıkta güçlü bir otorite kurmayı başarmışlardır. Mesela Hafız Ahmed Paşa döneminde 1852’de Hristiyanların Paskalya Yortuları ve Müslümanların Nebi Musa Şenlikleri her yıl olduğu gibi yine aynı zamanda meydana gelmişti. Kudüs eşrafı ve uleması, şehirde binlerce ziyaretçinin olduğu böyle bir zamanda asayışı ve emniyeti sağlayan, hiçbir ziyaretçinin ne kendisine ne de eşyasına zarar gelmemesinden dolayı Sultan Abdülmecit’e teşekkürlerini ileterek, başlarına Hafız Ahmed Paşa gibi bir yönetici verilmesinden hoşnut olduklarını belirtmişlerdir¹³⁶. Hafız Ahmed Paşa vefat ettikten sonra Kudüs eşrafı kendisinden: *devletlû Hafız Paşa bendeleri bu kulları üzerine nasb buyrulmuş olmağla hümâyûn-ı cenâb-ı perverdigâr hazretlerinin eyyâm-ı ‘ömrü şevket cenâb-ı mülûkâneye rûz-ı efzûn buyurması da’vât-ı hîziyesini tekrar eylemişizdir çünkü Paşa-yı müşâr-ileyh kâffe-i re’âya ve berâyâyı sıyânet ve haklarında icrâ-yı mü’essir adl ve hakâniyet ve Tanzimât-ı Hayrîye’nin icrasına sarf-ı nakdîne-i himmet itmekle herkes şâd ve harem olarak da’vât-ı hayrîyenin müddâvemet üzre bulunmuşdur* şeklinde bahsederek, sancak varidatını hiçbir kimseyi incitmeyerek topladığını ve haksız olarak bir kısım varidatı zimmetine geçirenlerden bu meblağı tahsil ettiğini söylemektedirler¹³⁷.

Süreyya Paşa (1857-1863) bölgede istikrarsızlığı sona erdiren ve urbana karşı sükûneti sağlayan bir mutasarrıftır¹³⁸. Ondan sonra mutasarrıf olan İzzet Paşa (1864-67) da etkili ve güçlü olup, yönetimi geliştirmiş ve bedevileri bastırmakta başarılı olmuştur. Onun halefi Nazif Paşa (1867-1869, 1872-1873) daha çok toplumsal çalışmalara yönelmiştir. Yaptığı çalışmalardan biri Kudüs-Yafa arasında yeni bir yolun yapılmasıdır. Disiplinli ve dürüst yönetimi ile dikkatleri üzerine çeken Rauf Paşa, 12 yıl Kudüs mutasarrıflık görevini sürdürerek, Kudüs’te en uzun süre hizmet eden Osmanlı mutasarrıfı olmuştur. Rauf Paşa, Kudüs’teki ayan ve yozlaşmış aileler üzerine giderek onlara karşı göz açtırmamış, yönetimi geliştirmiştir. Mutasarrıflıkta sağladığı güçlü otoritesini İstanbul’da para ve etkileriyle sarsmaya çalışan, şehrin önde gelen iki ailesi Halidi ve Hüseynilere karşı mücadelede geri durmamış, idare meclisinde bu iki ailenin üyelerini çıkarmıştır¹³⁹. Ayrıca Yahudi göçüne karşı güvenlik önlemleri almıştır. Yahudi göçüne karşı tavizsiz bir tavır sergilemiş, Filistin

¹³⁴ Alâettin 1936, s. 1317.

¹³⁵ Biren 1993, s. 73.

¹³⁶ BOA, İ.HR, 87/4289.

¹³⁷ BOA, İ.MVL, 249/9103.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Filistin 2009, s. 131-132; Kudüs 2009, s. 307-317.

¹³⁹ Kushner 1999, s. 277-278, 283.

sınırlarına giren Yahudilerin bir kısmının izlerini kaybettiğini tespit edince, Babiâli'den tedbirlerin artırılmasını istemiştir¹⁴⁰. Rauf Paşa, Yahudilerin toprak almasını önlemek ve toprak fiyatlarını kontrol etmek için elinden geleni yapmıştır. Halefi Reşad Paşa ise, Yahudilere karşı onun gibi bir tavır sergilememiştir. Bunun sonucunda Yahudiler toprak satın almakla birlikte, aynı amaç için göçmen toplulukları şehre temsilciler göndermişlerdir. Ayrıca bazı yerel Araplar, Yahudilere tekrar toprak satmak niyetiyle yeni topraklar satın almışlardır¹⁴¹.

Reşad Paşa'dan sonra mutasarrıflığa tayin edilen İbrahim Paşa, iyi ve saygın birisi olmasına rağmen zeki bir kişiliği sahip değildi. Kudüs'te yerel Araplar arasında "Aptal İbrahim (İbrahim the Fool-İbrahim al-Tays)" lakabı kazanmıştı¹⁴².

İngiltere'nin Kudüs konsoloslarının raporları da Kudüs mutasarrıflarının büyük reformcular olmasalar da genellikle dürüst, iyi eğitilmiş, liberal düşünceli ve reform taraftarı olduklarını tarif ederler. 1890'da İngiliz Konsolos vekili W. A. Khayat, Reşad Paşa'nın görevden azledilmesiyle Kudüs'ün zeki ve liberal düşünceli bir yöneticiyi kaybettiğini belirtmektedir. Yine konsolos Dickson, Tevfik Bey için denetimi altındaki idari personelin iyi çalışmaması nedeniyle engellenmiş olsa da sancağı adalet ve kararlılıkla yönetmiş olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Dickson, Tevfik Bey'in etkin bir personel kadrosuna sahip olsaydı, yetenekli bir yönetici olduğunu kanıtlayabileceğini söylemektedir¹⁴³.

Sonuç

Kudüs, 1841 yılından sonra genelde doğrudan merkeze bağlı bir sancak statüsünde organize edilmiştir. Bundan dolayı yöneticisi de doğrudan merkez tarafından atanmıştır. Sancağın doğrudan merkeze bağlanması ve yöneticisinin doğrudan merkez tarafından atanması merkeziyetçi bir politikanın tezahürü olup, sancakta merkezi otoriteyi kontrol altında tutulmak istenmesinden kaynaklanmıştır. 1841-1902 yılları arasında toplam yirmi altı mutasarrıf Kudüs'te görev yapmıştır. Bu yirmi altı mutasarrıf içinden üçü ikinci defa sancağa mutasarrıf olarak atanmışlardır. Mutasarrıfların görev süreleri birkaç istisna dışında genelde ortalama bir ya da iki yıl olmuştur.

Kudüs mutasarrıfları aydın bürokratik bir sınıftan gelmekle birlikte, genelde muhtelif taşralarda görev yapmış ya da üst düzey devlet dairelerinde

¹⁴⁰ Buzpınar 2002, s. 83.

¹⁴¹ Mandel 1974, s. 324.

¹⁴² Mandel 1976, s. 20.

¹⁴³ Avcı 2004, s. 107.

çalışmış kişiler arasında seçilmişlerdir. Özellikle son dönem mutasarrıfları Mektebi Mülkiye mezunu, yabancı dil bilen ve Sultan'ın Mâbeyn kâtipliğini yapmış kişiler arasında seçilmişlerdir. Kudüs mutasarrıfları genelde bölgeyi bilenler arasında seçildiği gibi bölgeyi bilmeyenler arasında da seçilmişlerdir. Özellikle bölgeyi bilenler genelde Beyrut, Trablusşam, Akka, Sayda ve Suriye gibi vilayet ve sancaklarda, bölgeyi bilmeyenler ise Prizren, Tırhala, Selanik, Varna ve Filibe gibi sancak ve vilayetlerinde görev alanlar arasında seçilmişlerdir.

Kudüs'e atanan yöneticilerin rütbeleri dikkate alınmıştır. Rütbeleri mîrimîran ya da Rumeli Beylerbeyi payesinden düşük ise bu rütbelerden birine terfi edilerek, Kudüs'e atanmıştır. Kudüs mutasarrıfları genelde Rumeli Beylerbeyi payesine sahip olup, paşa ya da bey unvanlarına sahiptirler. Bunların Kudüs'e atandıklarında yaşları da tespit edildiği kadarıyla Faik Bey dışında genelde 30-39 yaşları arasında olmuştur.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Bâb-ı Asafî Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS.KLS.d)

Defter No:2.

Babiâli Evrak Odası (BEO)

Dosya ve Gömlek No: 862/64629, 14 Cemâziye'l-evvel 1314; 87/6482, 19 Rebiyü'l-evvel 1310; 907/6801, 11 Ramazan 1314; 1656/124171, 19 Muharrem 1319; 1783/133717, 16 Şevvâl 1319; 42/3143, 6 Muharrem 1310; 120/8951, 20 Cemâziye'l-evvel 1310; 1700/127499, 19 Rebiyü'l-evvel 1319; 1682/126142, 12 Rebiyü'l-evvel 1319.

Dâhiliye Nezâreti İrâdeleri (İ.DH)

Dosya ve Gömlek No: 310/19814, 4 Muharrem 1271; 652/45332, 12 Rebiyü'l-evvel 1289; 121/6138, 18 Rebiyü'l-evvel 1262; 149/7720, 6 Receb 1263; 92/4615, 11 Şevvâl 1260; 643/44708, 6 Şevvâl 1288; 626/43501, 17 Şevvâl 1287; 692/48343, 10 Şevvâl 1291; 626/43574, 8 Zilka'de 1287; 830/66851, 22 Cemâziye'l-evvel 1298; 841/67607, 25 Zilhicce 1298; 1183/92482, 16 Şevvâl 1307; 1199/93867, 14 Rebiyü'l-evvel 1308; 368/24387, 19 Cemâziye'l-âhir 1273; 283/17759, 9 Safer 1270; 599/41744, 22 Cemâziye'l-evvel 1286; 1078/84593, 17 Şa'ban 1305; 692/48343, 10 Şevvâl 1291.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Dosya ve Gömlek No: 2034/29, 4 Cemâziye'l-âhir 1310; 2503/44, 9 Rebiyü'l-evvel 1319; 1617/52, 17 Şa'ban 1306; 1572/70, 6 Rebiyü'l-âhir 1306; 1626/81, 6 Şevvâl 1306.

Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi (HR.MKT)

Dosya ve Gömlek No: 91/39, 30 Muharrem 1271.

İrâde Hâriciye (İ.HR)

Dosya ve Gömlek No: 241/14302, 21 Şa'ban 1286; 87/4289, 23 Şa'ban 1268; 312/19955, 6 Rebiyü'l-âhir 1306.

İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

Dosya ve Gömlek No: 44/1809, 21 Receb 1289; 53/2364, 12 Şevvâl 1292; 56/2546, 29 Rebiyü'l-evvel 1294; 34/1386, 13 Şevvâl 1283; 32/925, 2 Muharrem 1264.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Dosya ve Gömlek No: 298/12097, 24 Cemâziye'l-evvel 1270; 137/3752, 12 Rebiyü'l-evvel 1265; 249/9103, 14 Zilka'de 1268.

İrâde Şura-yı Devlet (İ.ŞD)

Dosya ve Gömlek No: 18/736, 5 Ramazan 1286.

Sadâret Amedî Kalemi Evrakı (A.AMD)

Dosya ve Gömlek No: 4/53, 28 Cemâziye'l-âhir 1264.

Sadâret Defterleri/Devâir-Nezâret Gelen-Giden (A.MKT.NZD)

Dosya ve Gömlek No: 44/70, 27 Zilhicce 1267.

Yıldız Esas Evrakı-Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)

Dosya ve Gömlek No: 1/16, 23 Rebiyü'l-âhir 1290.

Yıldız Perakende Evrakı - Mabeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK)

Dosya ve Gömlek No: 25/47, 4 Şa'ban 1309; 24/103, 18 Cemâziye'l-âhir 1309.

b. Salnameler ve Gazeteler

- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1264.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1266.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1271.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1272.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1281.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1283.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1287.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1298.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1306.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1307.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1308.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1309.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1310.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1311.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1313.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1314.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1315.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1316.
Salnâme-i Vilayet-i Suriye, 1288.
Salnâme-i Vilayet-i Suriye, 1317.
Takvim-i Vekayi, 27 Zilhicce 1267, Def'a 457.

c. Araştırma-İnceleme Eserler

- Abu-Manneh 1990 B. Abu-Manneh, "Jerusalem in the Tanzimat Period: The New Ottoman Administration and the Notables", *Die Welt des Islams, New Series*, Bd. 30, Nr. 1/4, s. 1-44.
- Ahmed Lûtfî Efendi *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IX., X. ve XII., Yay. M. Münir Aktepe, İstanbul 1984.
- Ahmed Lûtfî Efendi *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, VIII., Haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999.
- Avcı 2004 Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Ankara.
- Biren 1993 Mehmet Tefvik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I., Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul.

Kudüs Mutasarrıfları

- Buzpınar 2002 Ş. Tufan Buzpınar, “II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)”, *Türkler*, XIII., Ed. Hasan Celâl Güzel vd., Ankara, s. 78-86.
- Çetin 2002 Atilla Çetin, “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, XXV., s. 392-394.
- Dağdelen 2009 İrfan Dağdelen, “Salnâmelerde Kudüs ve Cıvarı”, *Kültür-Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi*, Sayı:15, s.34-39.
- Duman 2013 Murat Duman, *Kudüs*, İstanbul.
- El-Arif 1999 Arif el-Arif, *El-Mufassal fi Tarihü'l-Kuds*, Kudüs.
- El-Aselî 2002 Kâmil Cemil El-Aselî, “Kudüs: Osmanlı Dönemi ve Sonrası”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, cilt XXVI, Ankara, s.334-338.
- Filistin* 2009 *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Yayına Haz. Hüseyin Özdemir, Cafer Durmuş, vd., İstanbul.
- Gövsâ 1936 İbrahim Alâettin (Gövsâ), *Meşhur Adamlar-Hayatları ve Eserleri*, IV., Yayına Haz. Sedat Simavi, İstanbul.
- İnal 1982 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, III. cilt, İstanbul.
- Karal 1940 Enver Ziya Karal, “Zarif Paşa'nın Hatıratı 1816-1862”, *Bellekten*, Ankara, s.443-494.
- Kudüs* 2009 *Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde Kudüs*, I., Haz. İlhan Ovallıoğlu, Raşit Gündoğdu, Cevat Ekici, Ebul Faruk Önal, Ed. Ömer Faruk Yılmaz, İstanbul.
- Kushner 1987 David Kushner, “The Ottoman Governors of Palestine, 1864-1914”, *Middle Eastern Studies*, XXIII/3, Temmuz, s.274-290.
- Kushner 1999 David Kushner, “The District of Jerusalem in the Eyes of Three Ottoman Governors at the End of the Hamidian Period”, *Middle Eastern Studies*, XXXV/2, Nisan, s.83-102.
- Mandel 1974 Neville J. Mandel, “Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908: Part I”, *Middle Eastern Studies*, X/3, Ekim, s.312-332.
- Mandel 1976 Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism Before World War I*, London.
- Ortaylı 2011 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara.
- Örenç 2006 Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, XXXI., s.377-379.
- Özcan 2003 Abdülkadir Özcan, “Mehmet Tevfik Bey (1867-1956)”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, XXVIII., s.536-537.
- Özcan 1998 Besim Özcan, “Kırım Harbi Sırasında Bazı Avrupalı Devlet Adamlarının Osmanlı Ülkesini Ziyaretleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 9, Ankara, s.287-321.

İhsan Satış

- Pakalın 2008 Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli-Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, V-VI., Yay. Haz. Özen Tok - Hava Selçuk, Ankara.
- Sarıtepe 2011 Özlem Sarıtepe, *Sivas Valisi Mehmet Memduh Paşa*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Süreyya 1996 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Yay. Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, cilt: II-V, İstanbul.

Kudüs Mutasarrıfları

Ek 1: Kudüs Mutasarrıflarının Listesi

Mutasarrıf	Rütbe	Mutasarrıflık Dönemi	Maaş (Kuruş)	Görevi Bırakmasının Sebebi
Mehmed Tayyar Paşa	?	1841-1843	?	?
Mehmed Reşid Paşa	?	1843-1844	?	?
Haydar Paşa	?	1844	?	Azledilmiş
Ali Paşa	Mirimîran	1844-1845	?	?
Mehmed Paşa	Mirimîran	1845-1847	?	Alt göreve tayin
Zarif Mustafa Paşa	Mirimîran	1847-1848	27500	Azledilmiş
Bahri Paşa	Mirimîran	1848-1849	27000	Görevden ayrılış
Edhem Paşa	Mirimîran	1849-1851	15000	Alt göreve tayin
Hafız Ahmed Paşa	Vezir	1851-1853	37500	Vefat etmiş
Yakup Paşa	Vali	1853-1854	42500	Vefat etmiş
Kamil Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1854-1857	?	Başka sancağa tayin
Süreyya Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1857-1863	?	Terfi etmiş
Hurşid Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1863-1864	?	Terfi etmiş
İzzet Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1864-1867	?	Azledilmiş
Nazif Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1867-1869	15000	Azledilmiş
Kamil Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1869-1871	?	Başka sancağa tayin
Ali Bey	Bâlâ	1871	?	?
Kamil Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1871-1872	19000	Başka sancağa tayin
Süreyya Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1872	?	Başka eyalete tayin
Besim Bey	-	1872	?	İstifa etmiş
Nazif Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1872-1873	?	Terfi Etmiş
Kamil Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1873-1874	?	Başka sancağa tayin
Ali Bey	-	1874-1875	?	?
Faik Bey	-	1875-1877	15000	Azledilmiş
Rauf Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1877-1889	15000	?
Reşad Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1889-1890	10000	Azledilmiş
İbrahim Hakkı Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1890-1897	?	Azledilmiş
Mehmed Tevfik Bey	Bâlâ	1897-1901	9000	Terfi etmiş
Mehmed Cevad Bey	Bâlâ	1901-1902	10000	Terfi etmiş

Ek 2: Kudüs Mutasarrıflarının Mühürleri

Mustafa Zarif

BOA, İ.MSM, 32/925, 3 CA 1263

Es-Seyyid Edhem İbrahim

BOA, HR.MKT, 32/58, 20 CA 1266

Ahmed es-Seyyid Hafız

BOA, İ.HR, 102/4982, 23 ZA 1269

İsmail Kamil

BOA, HR.MKT, 187/31, 9 C 1273

Süreyya Mustafa

BOA, HR.SYS, 81/27, 4 Z 1274

Es-Seyyid İsmail İzzet

BOA, MVL, 772/6, 6 Z 1280

Kamil

BOA, İ.DH, 619/43075, 7 RA 1287

Mehmed Rauf Şerif

BOA, İ.DH, 841/67607, 25 Z 1298

Mehmed Tevfik

BOA, Y.MTV, 173/147, 10 L 1315